
КРАЄЗНАВСТВО ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 271.2-23=30.161.2

DOI 10.31654/2520-6966-2024-24F-110-153-169

Антоній (Фірлей)

єпископ Чернігівський і Ніжинський

Перша повна українська Біблія: історія перекладу та видання

Переклад Біблії або книг Священного Писання Старого та Нового Завітів на національну мову є свідченням незалежності народу, важливим етапом у становленні культурної ідентичності та політичної суверенності. Особливо це помітно на прикладі історичної самобутності європейських народів, бо переклад Біблії на національну мову надає поштовх до появи поняття «нація». Адже переклад Біблії на розмовну мову кожного народу визначав культурну незалежність народу, впливаючи на формування національної самосвідомості й ідентичності, політичної самобутності та створення державного суверенітету. Існує думка, що лише та мова може вважатися національною в повному сенсі, на яку перекладено Біблію, як це можна помітити на прикладі політичного формування таких держав, як Велика Британія, Франція, Німеччина, Чехія, Польща, Іспанія тощо. Подібні національно-культурні процеси відбувалися і в українському народі, переклад біблійних книг Священного Писання на рідну мову для українського народу завжди був визначальним фактором для формування нашої культурної та духовної ідентичності, збереження самобутності. У статті розкриваються особливості перекладу українською мовою Біблії, здійснені відомими діячами культури України Пантелеймоном Кулішем, Іваном Пулюєм, Іваном Нечуєм-Левицьким у важких умовах, коли в Україні була заборонена українська мова.

Ключові слова: Біблія, переклад, П. Куліш, І. Пулюй, І. Нечуй-Левицький, незалежність України, культурна і духовна ідентичність, особливості перекладу Біблії.

Дослідження історії перекладу Біблії на українську мову доводить історичне прагнення українського народу завжди бути християнським, мати свою самостійну Церкву та незалежну державу. Бо всі

творці україномовної Біблії, починаючи від часів Київської Русі до сучасної незалежності Української держави, чітко переслідувати цю мету. Вони прагнули всіма можливими засобами уберегти незалежність української християнської традиції, передаючи через доступний та зрозумілий текст Слова Божого. І велику роль у цьому історичному процесі відіграв перший повний переклад Біблії українською мовою за участю письменника Пантелеймона Куліша, фізика Івана Пулюя, письменника Івана Нечуй-Левицького.

Творці першого перекладу народної української Біблії були розділені тогочасними політичними кордонами. Куліш та Нечуй-Левицький жили і працювали над перекладом на теренах Російської імперії, Пулюй жив і працював на території Австро-Угорської імперії, тому шлях для народження українського перекладу Біблії був не простий, тернистий, через різні погляди авторів перекладу щодо біблійної текстологічної традиції. Враховуючи історичні події, що стали мотивом для перекладу і подальший перебіг подій у створенні перекладу, можна стверджувати, що цей переклад книг Священного Писання є найбільш тривалим за часом від початку перекладу до першого видання Біблії. Це склало майже півстоліття важкої, виснажливої праці, котра потребувала високих інтелектуальних сил, здібностей, терпіння, матеріальних ресурсів. Але важливим фактором, що не сприяв швидкому перекладу, були політичні обставини – переслідування та заборона друкувати книги українською мовою в Російській імперії. Крім того, Пантелеймон Куліш перебував під постійним наглядом царської поліції, тому на українських землях у складі Російської імперії цей переклад не міг вийти друком. Але навіть такі умови не змогли стримати українських інтелектуалів від бажання до створення першого повного перекладу української Біблії [11, 13–14].

Тривалий час Пантелеймон Олександрович вкрай негативно сприймався як російським царатом, так і радянською комуністичною ідеологією. Лише в часи відновлення Української держави відбулася нова його презентація, чому сприяв значною мірою його історичний роман «Чорна рада. Хроніка 1663 року», і який вивів Куліша у перший ряд українських письменників, провідників антиколоніального українського руху. Але твір «Чорна рада» це лише невеликий прояв тієї національної антиімперської боротьби, котру творив П. Куліш, щоб український народ пізнав свою культурну ідентичність і гідно протистояв російській асиміляції. Головним стрижнем цієї боротьби та праці є праця над першим перекладом Біблії тогочасною українською мовою [13, 7].

В який саме час народилася ідея у П. Куліша створити переклад української Біблії, визначити досить важко. Але, вочевидь, цей намір був генетичним пробудженням національних рухів європейських народів у середині XIX ст., які були покликані ідеями французької революції, німецької критичної філософії та переходом класичної літератури до романтизму й реалізму. Саме література в XIX ст. стала фронтом боротьби, де українські інтелектуали відстоювали самобутність української культури. Постать Куліша є центральною у цьому процесі, оскільки він створив перший український правопис «кулішівка» та написав у 1856-1857 рр. перший український буквар або підручник з граматики української мови. Основою текстів для навчання в підручнику, який називався «ГраMATка», були використані тексти християнських молитов і біблійних книг, які він переклав на українську мову за допомогою кулішівки, фонетично та граматично відокремивши українську мову від російської [8, 201]. Таким чином, «ГраMATка» Куліша містить перші переклади біблійних текстів українською мовою, і, мабуть, саме цей час варто вважати вихідним моментом, що стимулює його створити український переклад Біблії, над яким він працював більшу частину свого життя.

Життєвий шлях, літературна і перекладацька діяльність Пантелеймона Куліша відбувалися у важких умовах. Народився він 7 серпня 1819 р. в містечку Воронежі колишнього Глухівського повіту Чернігівської губернії у сім'ї заможного селянина, мати його була дочкою козацького сотника, тому він виховувався в середовищі пам'яті про волю та героїчну славу козаччини. Початкову освіту здобув у парафіяльній школі при Церкві Святителя Миколая у рідному селі. Потім навчався Новгород-Сіверській гімназії, наприкінці 1830-х рр. став вільним слухачем Київського Університету імені святого Володимира (зараз - Національний університет Тараса Шевченка). Хоча він походив з роду козацької старшини, але не був дворянського стану, тому міг бути тільки вільним слухачем, але не студентом. Пантелеймон Олександрович працював викладачем у різних містах України, займався перекладацькою та літературною діяльністю, співпрацював з Петербурзькою Академією наук і на її замовлення вивчав культури слов'янських народів у Західній та Центральній Європі [11, 13–14].

У 1847 р. Куліша заарештували у Варшаві як члена Кирило-Мефодіївського товариства, хоча доказів його участі в антидержавній діяльності не було, але він отримав три роки заслання на проживання до Тули. Тут він з дружиною займався літературною діяльністю, вив-

чав і перекладав європейську літературу, виживаючи у дуже складних соціальних умовах. Через десять років повернувся до літературної праці, знову займався слов'янською й українською етнографією, публікувався, видавав українську літературу, написану на створеному ним правописі «кулішівки».

У цей період свого життя Куліш стає прихильником компромісу між російською імперською культурою та українським національним культурним рухом. Він вважав, що царат не буде забороняти друк української літератури за умови, якщо українські інтелектуали не будуть підбурювати народ до непокірності імперській владі. Тому активно підтримував москвофільство, за що отримав пристойну посаду від царського уряду у Варшаві. Тут Пантелеймон Олександрович займався перекладацькою діяльністю, і почав робити перші переклади книг Священного Писання українською мовою. З часом він відчув велике розчарування у своїй поглядів щодо примирення російської й української культури та відійде від москвофільства, і більшу частину своєї творчості присвятить перекладу української Біблії [7, 6-7].

Пантелеймон Куліш першим почав писати літературні твори українською мовою, створивши для цього перший український правопис «кулішівку». Як мислитель П. Куліш створив оригінальну філософську систему – хутірську філософію або філософію природи. Основою хутірської філософії є антеїзм – дотримання традиції хліборобської, аграрної культури. Завдяки творчій продуктивній праці на землі людина включається в біосферний процес, забезпечуючи собі друге, духовне, народження й утвердження антропокосмічного світоглядного орієнтиру життя в гармонії зі світовою всеєдністю.

Антеїзм – це система життя людини згідно закону створеного Богом світу, коли людина своєю працею на землі отримує всі земні та духовні блага. Такого способу життя навчає Біблія, починаючи з Книги Буття, бо той, хто працює та обробляє землю, не створений до насильства. Людина, котра не хоче працювати, намагається змусити іншого через його поневолення для примусової праці. На його думку, українці через любов до землеробства не створені до насильства, росіяни, навпаки, завжди намагаються через не бажання працювати, поневолити інші народи. Чому український народ не зміг себе захистити від поневолення росіянами? Він пояснює просто – український народ був розділений у боротьбі за свободу між російською, турецькою й австрійськими імперіями. Об'єднати український народ, заклавши у ньому силу до єдності в боротьбі можна лише через мову, культуру та спільні для всіх українців історичні цінності. Усе це він

вбачав у перекладі книг Священного Писання. Куліш взявся за цей переклад не тільки з релігійних мотивів, але і зі своїх переконань. Він вірив, що Біблія є основою культури, для нього культурний розвиток народу збігався з релігійним та освітнім [5, 63].

Церковна та державна влада Російської імперії чинила великий супротив будь-яким перекладам на українську мову духовної літератури, особливо богослужбової та біблійних текстів. Окремі спроби українського православного духовенства зробити українські переклади жорстко присікалися владою. Тому ідея перекладу Священного Писання на українську мову визрівала серед інтелігенції, яка була добре обізнана в церковному житті. Необхідність перекладу Біблії визрівала і серед представників Кирило-Мефодіївського товариства. Біблійні мотиви у своїй творчості часто постулював Тарас Шевченко, який давно мріяв про переклад Священного Писання. Зародження у Куліша ідеї Біблії українською мовою можна віднести саме до цього часу. Куліш вірив у визволення українського, а разом із ним і решти слов'янських народів, із духовного й фізичного кріпацтва не насильницьким шляхом, а через духовне зростання, заглиблення у релігію й культуру. Саме тому переклад Біблії був нагальним завданням, яким переймалися всі члени товариства. Серед спогадів Куліша знаходимо згадку про те, що Тарас Шевченко, захопившись у 1840-х роках думкою про переклад Святого Письма, заради експерименту розділив між приятелями частини Нового Заповіту для перекладу рідною мовою [6, с. 218].

На початку 1860-х років П. Куліш розпочав роботу над перекладом Біблії. Прагнення перекласти Книгу книг, потребувало неабияких фізичних і розумових здібностей. Існують два припущення. За першим, Куліш задумав переклад Священного Писання у роки державної служби у Варшаві (1864–1867 рр.), за іншою версією – переклад Біблії мав бути спільною працею з Тарасом Шевченком [3, с. 5].

В 1868 р. Куліш залишає державну службу у Варшаві та їде до Венеції, де переклав з церковнослов'янської Новий Заповіт, після чого він запропонував свій переклад Лондонському Біблійному Товариству. Рукопис цього перекладу через посередництво Британського Біблійного Товариства був переданий для апробації відомому сербському вченому, бібліологу Францу Міклошичу, який написав на нього негативну рецензію і порадив надалі здійснювати переклад виключно з мови оригіналу [5, с. 6].

Пантелеймон Куліш, з властивою йому настирливістю й енергією, почав брати уроки давньоєврейської. Для цього він переїхав до

Відня, де майже за рік вивчив давньоєврейську мову, та став перекладати Старий Заповіт. Спочатку Пантелеймон Олександрович перекладав окремі частини Біблії, які згодом видав у львівському часописі «Правда» за 1868 рік в номерах 39 і 45 [12, с. 294]. У 1869 р. у Львові він анонімно і за кошти журналу «Правда», як додаток до цього журналу, видав першу частину Біблії – П'ятикнижжя Мойсея, під назвою: «Святе Письмо, або вся Біблія Старого і Нового Завіту русько-українською мовою переложена. Частина I. П'ять книг Мусієвих». Під перекладом Куліш підписався під псевдонімом Павло Ратай, також до видання входили віршовані перекази та переспіви біблійного тексту: «Дві Мусієві пісні, Йов, Псалтир або книга хвали Божої, переспів український». Пізніше ці останні твори були окремо видані в 1871 р. у Львові, а в 1883 р. у Коломиї було надруковано біблійний переспів «Товитові Слова» [12, 295].

Хронологія появи Кулішевих перекладів біблійних текстів така: 1869 рік – у Львові виходить переклад П'ятикнижжя Мойсея, того ж року було видано віршований переклад «Книги Йова». У 1870 році у Лейпцигу були опубліковані перекладені віршами «Псалтир, або Книга хвали Божої» і «Книга Пісень». Крім того, 1877 року в буковинському альманасу «Руська хата» був надрукований його віршований переклад «Пісні Пісень» [7, 24].

У 1868 р. П. Куліш запросив до співпраці Івана Пулюя, після приватного листування перша їхня зустріч відбулася навесні 1869 р. у Відні [6, 212]. Безпосередня спільна праця Івана Пулюя і Пантелеймона Куліша над перекладом Біблії розпочалася майже через два роки – у лютому 1871 р., коли письменник приїхав до Відня. Стимулом Куліша до співпраці з Пулюєм, як знавцем класичних мов та богослов'я була критика попередніх Кулішевих перекладів Євангелія, передусім, з боку видатного славіста, професора Віденського університету Франца Міклошича [7, 25].

У лютому 1871 року у Відні до перекладацької праці Пантелеймона приєднується 24-річний українець з Галичини, громадянин Австро-Угорщини Іван Пулюй (1845–1918 рр.). Пулюй з дитинства цікавився фізикою, проте за наполегливою вимогою батька вирушив до Відня вивчати богослов'я. До моменту зустрічі з Кулішем Пулюй закінчив богословський факультет Віденського університету, де вивчав давньогрецьку, давньоєврейську і латинську мови. Юнак уже мав досвід перекладу релігійного тексту, оскільки переклав українською «Молитовник» і тепер готувався до його друку для богослужбових

потреб Греко-Католицької Церкви [12, с. 215]. Іван Пулюй, за свідченням очевидців, володів п'ятнадцятьма мовами – і класичними, і сучасними європейськими. Саме таку людину шукав Куліш для перекладу Біблії. Їхня творча співпраця тривала понад двадцять років [12, с. 217]. Ідею перекладу Біблії на рідну мову І. Пулюй виношував ще в період навчання в гімназії, за що отримав характеристику «неблагодійного кандидата на священство» серед греко-католицького духовенства.

У Відні вони разом звертаються до закордонного представництва Британського Біблійного Товариства, що було куратором перекладів Біблії на національні мови всього світу. Для отримання офіційного дозволу на друкування перекладу Біблії, якщо переклад було здійснено з мов оригіналу, товариство давало офіційний дозвіл на видання Біблії. Домовленість із Британським закордонним Біблійним Товариством надала перспективу видати офіційним шляхом повний текст Біблії для українців. Приєднання до справи Івана Пулюя дало змогу Кулішеві приділяти більше часу виправленню перекладеного українською мовою і порівнянню з церковнослов'янським, російським, польським, сербським і латинським текстами [11, 132].

Разом вони почали перекладати Новий Завіт, за основу для перекладу Куліш і Пулюй взяли грецьке видання Біблії Лондонського Біблійного товариства 1866 р. [4, 226]. Пулюй у своєму щоденнику залишив спогади про їх спільну працю: «Поділили ми роботу між себе так, що я перекладав із грецької мови, дбаючи більше про докладність, як про красу слова. Пізніше порівнювали ми цей переклад з церковнослов'янським, російським, польським, сербським, німецьким, латинським, англійським і французьким текстом Святого Письма. Впевнивши себе таким чином у вірності нашого перекладу, робили ми останню редакцію красномовну. Щоби прискорити діло, я наважився покинути на якийсь час мої університетські науки і всі заробітки та й віддати увесь час для спільної праці. Раненько прикипали ми до стола, працюючи аж до обідньої пори. Після обіду відпочивали не більш, як пів години, на проході в публічному саду, а після того брались знову до діла і працювали з маленькою перервою до 8-ої вечірньої години. Куліш ще й тоді не втомився і читав у постелі Шекспіра або Діккенса одну або й дві години, поки сон його не зморив. Так працювали ми, не розбираючи, чи будній день, чи свято. Але ж безустанна праця і городське життя, хоч помалу, та все більше підривали наше здоров'я і ми, запримітивши це, надумались покинути Відень та їхати до чистого повітря на село. Куліш поїхав з початком травня 1871 року

у свою Мотронівку, а я трохи пізніше до Грималова до моїх батьків» [9, 156–158]. Тією частиною перекладу, яку Пулюй виконав у Грималові, Куліш був задоволений, пишучи йому: «Ви вже доволі проштудіювали нашу українщину і не зробіте в ній таких перемін, котрі були б на користь полонізму, що для нас було би найгірше» [6, 221].

У 1871 році в нього був уже готовий Новий Заповіт, підготовлені до друку всі чотири Євангелії були передані до Біблійного товариства у Відні 1871 року. Товариство віддало Кулішів переклад на рецензію відомому славістові Францу Міклошевичу, але той визнав переклад рішуче невдалим, через віддаленість від грецького оригіналу: цей переклад не є науковий, і тому не може бути прийнятий до друку під патронатом цієї організації. Хоч частину перекладу він і робив з грецької, все ж ширше користувався слов'янською. Через це Британське біблійне товариство не схвалило переклад Куліша до друку [1, 6].

Незважаючи на такий суворий вердикт, на скрутний матеріальний стан, Пантелеймон Куліш не спинив роботу над перекладом. Куліш разом з Пулюєм взялися до більш точного перекладу. Коли переклад дійшов до Першого послання апостола Петра, вони вирішили перепочити від пильної і напруженої праці. Куліш поїхав на літо на хутір Мотронівку, що на Чернігівщині, а Пулюй – до родичів в Гримайлів, де мав довершити переклад Нового Заповіту, а рукопис переслати Кулішеві. Ще перед від'їздом з Відня вони надрукували окремими книжечками переклад чотирьох Євангелій загальним тиражем 14 000 примірників [3, 6].

Результатом величезної спільної перекладацької праці П. Куліша та І. Пулюя стало видання за власний кошт в 1871 р. у Відні в приватній друкарні спочатку чотирьох Євангелій від Матвія, Марка, Луки та Івана. Перший тираж становив 5000 тис., другий 3000 тис. Того ж 1871 р. у Львові був виданий Псалтир українською мовою [3, 6].

Отже, за чотири роки (1869-1872 рр.), проведені у Відні, Куліш і Пулюй здійснили переклад Нового Завіту з давньогрецької мови. Паралельно з цим, Куліш перекладав із давньоєврейської книги Старого Завіту, переклад книг Старого Завіту він закінчив 1872 р. Завершивши переклад Пантелеймон Куліш повертається на Чернігівщину на хутір Мотронівку. З собою він привіз свій переклад Біблії, плануючи поступово редагувати його і видати під егідою Лондонського Біблійного Товариства [2, с. 2–3].

Але траплялися між Кулішем та Пулюєм також і прикрі непорозуміння, пов'язані з імпульсивним характером письменника. У своїх листах до відомих діячів української культури дружина П. Куліша

Олександра Куліш (Ганна Барвінок), на чий плечі лягли турботи щодо видання творчої спадщини чоловіка, неодноразово підкреслювала значення праці Івана Пулюя задля видання українського перекладу Біблії. Зокрема, вона зазначала: «Да якби не доктор Пулюй, то всі вагалися б і не надрукували б. Так усе і захололо б. А якби на Україні був наслідник Куліша такий як доктор Пулюй, то і тут би постарались самостійно зробити. А то, чи що, то все на інших треба кивати» [6, 213]. У листі ж до самого Пулюя від 9 червня 1904 р. Олександра Куліш писала: «Казав один дуже освічений чоловік науковий: «Не було б Куліша, не було б і Біблії». А я тепер скажу: «Не було б Пулюя, не було б Біблії». Так у нас рідкі блюстителі добра і честі другого. Тисячу раз Вам спасибі. Дай Бог Вам сина свого наставити на свою дорогу» [6, 223]. А в листі від 27 січня 1904 р. дружина Куліша пише: «Дуже Ви втішили мене, подаючи звістку, що український переклад Біблії вже надрукований. Велике спасибі Вам од мене та й спасибі Вам буде од кожного українця за Ваші труда по виданню Біблії» [9, 147].

Проживаючи на Батьківщині він на деякий час відклав редакцію перекладених книг, можливо через небажання Біблійного Товариства сприяти виданню перекладу. Однак ініціативи до видання він не припиняє, намагаючись видати хоч Новий Завіт. Але повне видання Нового Завіту через брак коштів та відсутність людей, які б зайнялися цією справою, з року на рік відкладалося. За дорученням Куліша, з 1874 до 1877 року справою видання Нового Завіту займався М. Драгоманов, але і він не роздобув за цей час необхідних коштів [10, с. 139].

Далі триває процес «дозрівання»: переклад знаходився спочатку у Куліша, згодом у Пулюя, а в 1877 році потрапив до Костомарова. Вони сподівалися отримати від Костомарова зібрані кошти на друк Біблії, але оскільки це було не можливо зробити на теренах Російської імперії через Емський указ 1876 р., то він не захотів, щоб кошти з Фонду пішли за кордон [10, 140].

Тому за часткової підтримки брата дружини В. Білозерського і з дозволу Куліша Пулюй друкує Новий Заповіт в борг у друкарні Товариства ім. Шевченка у Львові. Новий Заповіт вийшов 1881 року, але, на жаль, не набув поширення ні в Західній, ні в Східній Україні. Галицькі часописи віднесли до появи Нового Завіту більше як стримано, а на Схід він і не міг потрапити. Хоча один примірник був надісланий у Петербург з проханням допустити його в Росію. Але в серпні того ж року прийшла відповідь, що прохання «неподлежащее удовлетворению» [5, 149].

Після численних переробок і доповнень, після чотирнадцяти років листування з Біблійним товариством останнє таки погодилося у 1885 році купити переклад Нового Завіту. У 1885 році Лондонське Біблійне Товариство викупило права на повсякчасне видання цього перекладу. З його ініціативи він перевидавався у Відні 1887, 1893, 1901, 1903, 1906, 1909, 1912, 1913 роках, а в 1928 р. Всеукраїнська спілка християн-баптистів видала на власні кошти в Харкові [5, 150]. У виданні 1872 р. П. Куліш вирішив певною мірою поступитися критикою на «простонародний» характер мови П'ятикнижжя, тому у перекладі Нового Заповіту збережено більше староболгарських, церковнослов'янських виразів і візантійських форм імен [11, 212].

Можливо, хоч малим заспокоєнням для Куліша було те, що нарешті Біблійне товариство в 1885 році погодилося купити в Куліша переклад Нового Заповіту таким, яким він був. Довгих 14 років (з 1871 по 1885 рр.) тягнулося листування у цій справі з директором товариства в Австрії – Мілардом, поки той купив Новий Заповіт. Це допомогло погасити борг за видрукований тираж. В 1886 р. Біблійне товариство викупило в Куліша права на Новий Заповіт за 460 рублів. Справа цього перекладу затяглася ще на 1886-ий рік, бо обидві сторони ставили нові вимоги. Біблійне товариство не хотіло ставити імен перекладачів за своїм звичаєм, але потім погодилося, що на трьох перших виданнях будуть подані імена перекладачів [5, 152].

За сприянням Василя Білозерського у 1886 році у друкарні Наукового товариства ім. Шевченка у Львові Куліш друкує «Святе Письмо Нового Завіту. Мовою русько-українською переклали П. А. Куліш і д-р І. Пулюй». Видання, що складалося з 464 сторінок, зустріли не дуже схвально. Проти книги виступили передусім греко-католицькі священники та москвофіли [7, 49]. Ця перемога вселила Пантелеймону Кулішу надію видати повну Біблію в Росії. Його ідею підтримав М. Драгоманов, який навіть спеціально приїхав до Петербургу домовитися з М. Костомаровим питання про виділення для Кулішевого перекладу спеціальних коштів, але ці спроби не увінчалися успіхом [7, 56].

Далі тривала праця над Старим Заповітом, яку Куліш продовжив після повернення у Мотронівку в 1883 р. Затишок рідної батьківщини розслабили письменника, а сільське життя та велике господарство відволікли перекладача від основної справи його життя і літературне опрацювання перекладу довгі роки відкладалося аж до трагічної події, коли 6 листопада 1885 року пожежа в маєтку Куліша знищила разом із будинком і переклад Старого Заповіту [5, 151]. Можливо це

був навмисний підпал садиби, все майно, в тому числі і рукопис Старого Завіту в єдиному примірнику, гине у полум'ї, крім надрукованих у пресі уривків. Можна лише уявити собі переживання Куліша, який був тоді у вже досить поважному віці. Згоріла праця, до того ж священна праця багатьох років життя. Він не впадає у відчай і знову береться за роботу, але перекладач відновив свою працю в 1890-х роках, намагаючись довести її до кінця [5, 152]. У 1893 р. в Коломиї вийшов друком його віршований переклад «Товитових слівес» [13, 16].

Завершити переклад до кінця Куліш не встиг, заново переклав тільки Псалтир і декілька книг пророчого циклу, здійснивши лише три чверті цієї копіткої й талановитої праці, адже він перекладав Біблію віршами [7, 59].

Прощаючись із своїм другом І. Пулюй сказав такі слова Пантелеймону Кулішу у 1897 р.: «Величаю Тебе, дорогий друже, вдячним і щирим словом, пишучи його на вольній землі Австрійській, на якій Ти шукав і знаходив притулок, звідки виходило на всю Руську Землю Твоє пророче віщання, на пробудження сонних і на воскресіння мертвих» [7, 167].

По смерті Куліша, Пулюй намагався стимулювати його дружину, щоб вона сприяла завершенню праці свого чоловіка для здійснення повного видання перекладу Старого Завіту, більшу частину якого він переклав. Після смерті Пантелеймона Куліша рукописи перекладу Святого Письма, як і інші твори, були передані його дружиною на зберігання до музею поміщика Тарнавського. Тарновський зауважив, що 1/3 перекладу Куліш не встиг скінчити і він попросив письменника І. Нечуя-Левицького, щоб він переклав незавершену частину Біблії. Незабаром помер і сам Тарновський, але встиг домовитися з Нечуєм-Левицьким, заплативши йому наперед за роботу над перекладом [7, 68].

Куліш з 39 канонічних книг Старого Завіту переклав лише 31: П'ятикнижжя, Ісуса Навина, Суддів, 1-2 Самуїла, 1-2 Царів, Йова, Приповісток Соломонових, Еклезіяста, Пісня Пісень, Ісаї, Єремії, Плач Єремії, Єзекиїла, Осії, Йоїла, Амоса, Авдія, Йони, Михея, Наума, Аввакума, Софонії, Аггея, Захарії, Малахія. Але сім із 39 книг залишалося не перекладеними, тому перед своєю смертю він доручив Іванові Нечуєві-Левицькому закінчити переклад інших книг Старого Завіту [2, 3-4].

Налагодивши зв'язки із працівником та видавцем Британського Біблійного товариства Мілардом у Відні, Пулюй зарекомендував І. Нечуя-Левицького перед представництвом Біблійного Товариства в

необхідності його допомоги. Як знавець класичних древніх мов та колишній випускник Київської Духовної Академії із ступенем магістра, він переглянув переклад тексту П. Куліша у передсмертному рукописі і завершив переклад четвертої частини Старого Завіту [12, 295].

Письменникові насамперед був цікавий сам процес перекладу, відшукування вагомого, точного відповідника оригіналу, бажання якнайшвидше донести до українського народу Слово Боже рідною мовою. Б. Грінченко в листі до І. С. Нечуй-Левицького від 8.03.1901 р. запитував: «Саме тепер я виготовую до друку (коли то він буде!) копію перекладу Біблії, і мені дуже треба знати: з якого саме тексту перекладали Біблію Ви, високоповажний добродію. Чи се був текст, близький до російського, синодального видання і якого: великоруського чи з слов'янського?». Письменник тоді ж відповів: перекладав він Біблію з німецького тексту, але дотримувався російського синодального видання, бо в німецькому випуску Біблії трапляються зайві слова, чого не було в російському перекладі. Про це ж він розповідав у листі від 14.05.1901 р. до І. Пулюя, який редагував ці переклади, уточнюючи, що над четвертою частиною Біблії, яку не переклав Куліш, довелось йому працювати півтора року [12, 296].

Потім Іван Нечуй-Левицький повідомляв Івану Пулюю, що він переклав Святе Письмо з німецького тексту Мартіна Лютера і російського Синодального тексту, які на його думку майже нічим не відрізнялись один від одного. Доручений переклад Левицький робив з притаманною йому відповідальністю, студіюючи різні переклади та звіряючи їх між собою. «Біблію, – повідомляв він Б. Грінченка, – останню четверту частку її, я перекладав з німецької Біблії, але зовсім державсь врешті тексту великоруського синодального видання, бо в німецькій протестантській Біблії часом траплялось по пів стишка зайвих, чого нема в великоросійському перекладі. Думка, бачте, була, що колись таки і в Росії видадуть український переклад Біблії» [12, 296].

За свідченням І. Нечуя-Левицького, він переклав 1-2 книги Параліпоменон, 1-2 книги Ездри, книгу Руф, Неємії, Іудиф, Товія, Есфір, послання Єремії, Варуха, книгу пророцтв Даниїла, 1-3 книги Маккавеїв Премудростей Соломона. Проте до віденського видання 1903 р. Біблії за умовами Британського Біблійного товариства увійшли лише канонічні книги. Книга Псалтир була перекладена раніше спільною працею П. Куліша та І. Пулюя, Нечуй-Левицький лише редагував текст і зробив необхідні виправлення [2, 9].

Починаючи з 1901 року розпочалася безпосередня підготовка до надрукування всієї Біблії українською мовою. Після неодноразових переговорів із Іваном Пулюєм Британське Біблійне Товариство, нарешті, приймає до видання увесь текст рукопису. У жовтні 1901 року Британське Біблійне Товариство купило вічне право на видання Старого Завіту, не знаючи, що переклад іще не відредагований і не готові до друку. Пулюй розуміючи ситуацію доклав великих зусиль, щоб текст Старого Завіту було довершено для видання [3, 6].

Над перекладом Священного Писання Пулюй працював 35 років, незважаючи на те, що був обтяжений науковою та викладацькою діяльністю. У своїй біографії він часто згадував про необхідність перекладу Біблії на рідну мову, порівнюючи свій задум із справою перекладу Біблії Мартіном Лютером на німецьку мову. Тому велике зацікавлення у завершенні видання Біблії виявляла українська інтелігенція в Києві. З метою прискорити організаційно-видавничий процес композитор Микола Лисенко у 1900 р. розпочав листування з І. Пулюєм. У першому листі від 29 вересня Лисенко писав: «Загальний наш русько-український національний інтерес привів мене до любої нагоди листуватися з Вами. Мені доручено обговорити з Вами справу видання зараницею Біблії в українському перекладі П. О. Куліша і І. С. Нечуя-Левицького» [10., 229].

Через несприятливі політичні умови в тодішній Російській імперії повна Кулішева Біблія не змогла бути видана в Україні, а вийшла у Відні наприкінці 1903 року в друкарні Адольфа Гольцгаузена з дозволу Британського Біблійного Товариства. На твердій обкладинці її було витиснені українські слова: «Святе Письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько-українською. Переклад П. О. Куліша, І. С. Левицького, і І. Пулюя. У Відні. Виданне Британського і Заграничного Біблійного Товариства 1903 р.». Британське Біблійне Товариство закінчило друк наприкінці 1903-го року, а 1904-го року Біблія розпочала свій шлях до людей [5, 163]. Потім Біблійне Товариство визнало цей переклад найкращим для того часу з усіх слов'янських перекладів [2, 4].

Ганна Барвінок, дружина і вдова Куліша, отримавши перший примірник з Відня, написала дуже зворушливого листа до Івана Пулюя: «Немає слів, щоб виразити почуття хвилювання, яке переживало моє серце, коли я побачила у своїх руках Старий і Новий Завіти...та ще в Кулішівці, у власному будинку Пантелеймона. Я саме сиділа напроти столу, за яким він перекладав Біблію; крісло, на якому він сидів, тепер завжди перев'язане чорною стрічкою. Коли я

подивилася в той бік, тримаючи в руках його працю, мені здалося, що я побачила його самого за письмовим столом» [7, 169].

За переклад Священного Писання Англійське Біблійне Товариство виплатило перекладачам щедрий гонорар. Свій гонорар за переклад Біблії Іван Семенович передав на виплату стипендій бідним студентам і звертався з пропозицією, щоб так вчинила й дружина П. Куліша Ганна Барвінок, яка одержала набагато більше грошей (3000 крб.) [9, 134].

Кулішів переклад Біблії відкрив нову сторінку в історії українського народу – нарешті українці отримали можливість читати Святе Письмо своєю рідною мовою. Пізніші видання цього перекладу здійснювалися в 1906, 1908, 1909, 1912, 1920 рр. Після цього часу переклад більше не редагувався, тому подальші видання були репринтні: Берлін 1921, у 1944 і 1947 рр. видрукувано переклади Біблії цих авторів у Нью-Йорку та Лондоні [2, 10].

У Біблії у перекладі П. Куліша, І. Пулюя та І. Нечуя-Левицького були перекладені книги, які були схвалені для перекладу канonom Біблійного Товариства в Лондоні. Щоб уникнути конфесійного протистояння, Британське Біблійне Товариство визначало на той час лише той канон, який був визначний в усіх релігійних християнських конфесіях.

Переклад було здійснено із мов оригіналу, Старий Завіт із древньоєврейської та древньогрецької, Новий Завіт із древньогрецької. Однак, за текстовий зразок перекладачі взяли основу церковнослов'янської Біблії, враховуючи що видання буде служити населенню України, тому слов'янська мова є ментальною частиною української культури. При перекладі, учасники часто зверталися до порівнянь біблійного тексту із різними європейськими мовами, оскільки був відсутній досвід перекладу текстів такого рівня, порівняння тексту допомагало адекватно зрозуміти стиль, форму та точність перекладеного змісту.

Підсумовуючи, відзначимо, що Куліш, Пулюй і Нечуй-Левицький були не лише перекладачами Біблії, а і першовідкривачами у цій сфері. Вони не просто виконали титанічну перекладацьку й редакторську роботу, а й мусили самі створити мовну традицію перекладу сакральних текстів, закласти основи конфесійного стилю нової української мови – і все це в умовах тогочасної антиукраїнської політики. Вироблені ними принципи перекладання Біблії на українську мову в багатьох випадках стали класичним взірцем для майбутніх перекладачів. Але, як відомо, переклади, навіть найкращі, зроблені з

найбільшою майстерністю, в принципі не можуть уникнути старіння: передусім тому, що змінюється сама їх першоматерія – мова, а також внаслідок розвитку перекладацького мистецтва, що дає змогу з часом замінювати переклади на нові, сучасніші й досконаліші. Це різною мірою, але неминуче, стосується й українських перекладів, зокрема Кулішевої Біблії, переклади якої виходили несвоєчасно, коли жива літературна мова значно переростала мову перекладну.

Література

1. Біблія з коментарями. Виправлений та упорядкований пер. П. Куліша за ред. В. Боєчка. Спрінгфілд, Міссурі, США: Лайф Паблішерз Інтернейшенал, 2006. – 2234 с.
2. Святе Письмо Старого і Нового Завіту : мовою русько-українською. Пер. П. О. Куліша, І. С. Левицького, І. Пулюя. Репринт. Оригінал видано у Відні: Видання Британського і заграничного Біблійного т-ва, 1903. К.: Простір, 2007. 1083 с.
3. Боєчко В. Слово про перше видання української Біблії. Передмова. *Новий Завіт; Псалми; Притчі Соломона; Симфонія*. Василь Боєчко (ред.), Пантелеймон Олександрович Куліш (пер.). – Львів, 1998. – С. 5-9.
4. Головащенко С. Біблієзнавство. Вступний курс: Навч. посібник. К.: Либідь, 2001. 496 с.
5. Жукалюк М., Степовик Д. Коротка історія перекладів Біблії українською мовою. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2003. 176 с.
6. Куліш П. Листи П. О. Куліша до Івана Пулюя, 1870–1886. *Пулюй – Куліш. Подвижники Нації*. За заг. ред. В. Шендеровського. – К.: Рада, 1997. – С. 201-269.
7. Куліш П. О. Твори. В 2 т. Вступна стаття, упоряд. і приміт. Є. К. Нахліка; Ред. тому М. Д. Бернштейн. К.: Наук. думка, 1998. Т. II: Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади. 752 с.
8. Огієнко І. Історія української літературної мови. Фундація імені митрополита Іларіона (Огієнка). Микола Тимошик (упоряд., авт. іст. біогр. нарису і прим.). К.: Наша культура і наука, 2001. 440 с.
9. Пулюй І. Кілька споминів про Куліша і його дружину Ганну Барвінок. *Пулюй-Куліш. Подвижники Нації*. За заг. ред. В. Шендеровського. К.: Рада, 1997. С. 131–181.
10. Сарбей В. Перший український друкований переклад Біблії. *Україна кризь віки. В 15 т.* НАН України; Інститут археології. В. А. Смолій (ред.). К.: Альтернативи, 1998. Т. 9: Національне відродження України. С. 131–145.
11. Сулима В. Біблія і українська література: Навчальний посібник. К.: Освіта, 1998. 400 с.
12. Тимошик М. Книги Святого Письма українською мовою: до історії перекладу й видання. *Український богослов : історичний і теологічний щорічник*. Голов. ред. А. Денисенко. Київ : [б. в.], 2003. С. 291–298.

13. Тимошик М. Книга серед книг: Історія перекладів Святого Письма українською мовою. *Берегиня: всеукраїнський народознавчий кварталник*. Київ: Педагогічна преса, 2000. № 4. С.6-19.

References

1. *Bibliia z komentariamy* [Bible with commentaries]. (2006). Translated by P. Kulish, ed. by V. Boiechko. Springfield, Missouri, USA: Life Publishers International. 2234 p. [in Ukrainian]
2. *Sviate Pysmo Staroho i Novoho Zavitu: movoiu rusko-ukrainskoiu* [The Holy Scriptures of the Old and New Testaments: in the Ruthenian-Ukrainian language]. (1903). Transl. by P.O. Kulish, I.S. Levytsky, I. Puliui. Vienna: Editions of the British and Foreign Bible Society. 1083 p. [in Ukrainian]
3. Boiechko, V. (1998). *Slovo pro pershe vydannia ukrainskoi Biblii. Peredmova. Novyi Zavit; Psalmi; Prytchi Solomona; Symfoniia*. [Word about the First Edition of the Ukrainian Bible. Preface. New Testament; Psalms; Proverbs of Solomon; Symphony]. Vasyl Boiechko (eds.), Panteleimon Oleksandrovych Kulish (trans.). Lviv. P. 5-9. [in Ukrainian]
4. Holovashchenko, S. (2001). *Bibliieznavstvo. Vstupnyi kurs* [Biblical Studies. Introductory course] Tutorial. Kyiv: Lybid Publ. 496 p. [in Ukrainian]
5. Zhukaliuk, M. and Stepovyk, D. (2003). *Korotka istoriia perekladiv Biblii ukrainskoiu movoiu* [A Brief History of Bible Translations in Ukrainian]. Kyiv: Ukrainian Bible Society Publ. 176 p. [in Ukrainian]
6. Kulish, P. (1997). *Lysty P.O. Kulisha do Ivana Puliuia, 1870-1886*. [Letters of P.O. Kulish to Ivan Pului, 1870-1886]. In: *Puliui – Kulish. Podvyzhyuky Natsii* [Puliui – Kulish. Devotees of the Nation]. Ed. V. Shenderovskiy. Kyiv. P. 201-269. [in Ukrainian]
7. Kulish, P.O. (1998). *Tvory. V 2 t.* [Works. In 2 Volumes]. Introductory article, and ed. by Ye.K. Nakhlik. Kyiv: Naukova Dumka Publ. Vol. II: Prose Works. Poetic works. Chants and translations. 752 p. [in Ukrainian]
8. Ohienko, I. (2001). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy* [History of Ukrainian Literary Language]. Ed. by Mykola Tymoshyk. Kyiv: Nasha kultura i nauka Publ. 440 p. [in Ukrainian]
9. Puliui, I. (1997). *Kilka spomyniv pro Kulisha i yoho druzhynu Hannu Barvinok*. [Several Memories about Kulish and His Wife Hanna Barvinok]. In: *Puliui-Kulish. Podvyzhyuky Natsii* [Puliui-Kulish. Devotees of the Nation]. Ed. by V. Shenderovskiy. Kyiv: Rada Publ. P. 131-181. [in Ukrainian]
10. Sarbei, V. (1998). *Pershyi ukrainskyi drukovanyi pereklad Biblii*. [The First Ukrainian Printed Translation of The Bible.]. In: *Ukraina kriz viky. V 15 t.* [Ukraine Through Ages. In 15 Volumes]. Vol. 9: *National Revival of Ukraine*. V.A. Smolii (ed.). Kyiv: Alternativy Publ. P. 131-145.. [in Ukrainian]
11. Sulyma, V. (1998). *Bibliia i ukrainska literature* [Bible and Ukrainian Literature] Textbook. Kyiv: Osvita Publ. 400 p. [in Ukrainian]
12. Tymoshyk, M. (2003). *Knyhy Sviatoho Pysma ukrainskoiu movoiu: do istorii perekladu y vydannia* [Books of the Holy Scriptures in Ukrainian: to the History of Translation and Publication]. Ed. by A. Denysenko. Kyiv. P. 291-298. [in Ukrainian]

13. Tymoshyk, M. (2000). *Knyha sered knyy: Istorii perekladiv Svyatoho Pysma ukrainskoiu movoiu* [A Book among Books: History of Translations of the Holy Scriptures in Ukrainian]. Kyiv: Pedagogical Press Publ. 2000. № 4. P.6-19. [in Ukrainian]

Anthony (Firley)

Bishop of Chernihiv and Nizhyn

The First Complete Ukrainian Bible: History of Translation and Publication

The translation of the Bible or the books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments into the national language is a testimony to the independence of the people, an important stage in the formation of cultural identity and political sovereignty. This is especially noticeable in the example of the historical identity of European peoples, because the translation of the Bible into the national language gave impetus to the emergence of the concept of «nation». After all, the translation of the Bible into the spoken language of each nation determined the cultural independence of the people, influencing the formation of national self-consciousness and identity, political identity and the creation of state sovereignty. There is an opinion that the language can be considered national in the full sense only in the case when the Bible is translated into it, as it can be seen in the example of the political formation of such states as Great Britain, France, Germany, the Czech Republic, Poland, Spain, etc. Similar national and cultural processes took place in the Ukrainian people, the translation of the biblical books of the Holy Scriptures into their native language for the Ukrainian people has always been a determining factor in the formation of our cultural and spiritual identity, the preservation of identity. The author reveals the peculiarities of Ukrainian translation of the Holy Bible, which was done by such well-known culture figures of Ukraine as Panteleimon Kulish, Ivan Puliui, Ivan Nechui-Levytskyi in extremely difficult conditions of prohibition to publish books in the Ukrainian language.

Key words: *The Bible, translation, P. Kulish, I. Puliui, I. Nechui-Levytskyi, independence of Ukraine, cultural and spiritual identity, peculiarities of Bible translations.*